

SZEKRÉNYESY JÚLIA

Én nem élek, de túlélek

Eörsi István „Sírkő és kakaó”-ja Békéscsabán

A lakásínség önmagában nem igazi drámai téma. Színpadképessé az a mód teheti, ahogyan közelítünk hozzá. A hajléktalanok szenvedéséről, az albérlők nyomorúságáról írhatunk sötét tónusú realista beszámolót, az embertelen állapotok ellen tiltakozhatunk dühös pamfletben, elkeseredett szatírban tragikomédiában elemezhetjük viszont azt a hamis választ, melyet a társadalom erre a modern létkérdésre ad. Ezt tette Eörsi István a tizenegy évvel ezelőtt született *Sírkő és kakaó* című drámájában. A mű így korántsem a sanyarú lakásviszonyokról panaszkodik, hanem az a körülmények javítására, orvoslására életre hívott szerződéstípus, az eltartási szerződés furcsaságait, logikai és humanisztikus képtelenségeit, képmutatását transzponálja színpadi történetessé. Ez az átalakítás persze nem azt jelenti, hogy a szerző ad abszurdum visz valamely tételt vagy jelenséget, és még csak azt sem, hogy kieszel valamely lélegzet-elállítón lehetetlen helyzetet, esetleg felvázol egy vagy több, százféleképpen értelmezhető, de végérvényesen, egyértelműen soha meg nem fejthető figurát – aki vagy akik órákon át képesek lekötni a nézőt zseniális, ihletett mellébeszélésekkel. Az 1968-as bemutató egyik kritikus, Létay Vera így kommentálta Eörsi első drámai művét: „Eörsi komédiája nem a képtelenségre, hanem a túlzásra, nem a logika és az értékek csődjére, hanem a logikai érvényességre és az értékek áttekinthetőségére épül.” (Élet és Irodalom, 19, 8. 1. 13.)

Eörsi tehát csupán levonja azokat a következtetéseket, melyek az úgynevezett eltartási szerződésekből erednek. E megállapodások ugyanis természetüknél fogva abszurdok. A szerződésben foglaltak megvalósulása az egyik fél halálától függ. Emelkedetten fogalmazva azt is mondhatnánk: az ember itt a végzetét üzletel, avagy az örökkel cimborál, miként Faustus. A hasonlóság persze csak látszólagos, a különbség nagyon is szembeeszkő. A híres alkimista gátlástalansága, tudatosan vállalt bűnössége nagyszabású, immoralitásba csapó mohósága nyílt és tiszteletet parancsoló. Annak az ember-

nek a típusát testesíti meg, aki fittyet hány az etikai kötelemekre s ezzel, ha ideig-óráig is, de szabadságot, szuverenitást képes kicsikarni a földi és az égi hatalmaktól. Eörsi hősei ezzel szemben úgy cimborálnak a halállal, hogy a vágyott függetlenség, élettér, szabadság helyett az erkölcstelenséget mint szorongást, mint súlyos rabláncot kapják meg. Ha ugyanis a szerződő fiatalok erkölcsösek, azaz rendben teljesítik a szerződésben előírtakat, akkor ezzel saját érdekeik ellen cselekszenek, önállósulási esélyeiket csökkentik – ellenkező esetben viszont potenciális gyilkosokká válnak. A másik felet, a lakásadó idős embert pedig a lehető legkiméletlenebb alkura kényszeríti a szükségyszerűségnek álcázott szembefordítás: a szerződő idősök életüket kénytelenek áruba bocsátani a reggeli kakaóért.

Ez a szerződés tehát művésziileg és gondolatilag rendkívül tanulságos: egyrészt kifejezi morális szabályaink némelyikének lényegi hamiságát, másrészt érdekek és erkölcs sajátos viszonyát, az ellentétes érdekekre épült erkölcsi világrend torz és ingatag mivoltát. Az a társadalmi szerződés, melyet Eörsi ábrázol, nem valamely közös cél öhajításán, a szándékok egységén, hanem az érdekek szembenállásának és kibékíthetetlenségének elleplezésén alapszik. A szerződő felek abban értenek egyet, hogy semmiben sem értenek egyet – s ehhez még civilizáltan jó képet is kellene vágniok. Ez a darab tehát azt az abszurd helyzetet is világosan feltárja, amelyben az erkölcs teljes mértékben társadalmi mimikrivé válik.

Ez az alkalmazkodás melyet a mimikri szó jelent – persze rendkívül kényszeredett és tragikus. *A Sírkő és kakaó* azt az írói felismerést is tükrözi, mely szerint ez a fajta alkalmazkodás, megalkuvás, alakoskodás már nemcsak erkölcstelen, s ezért kipellengérezendő, hanem életveszélyes is, mert eredménye több mint kétséges. A Piti házaspár – ők kötötték eltartási szerződést özv. Toronynéval – nemcsak nem jut lakáshoz, de bele is pusztul ebbe az örögién hétköznapi kalandba. Toronyné pedig, ez a modern gonosz boszorkány, újabb butuska Jancsit és Juliskát fogad be Pitiék helyébe. Korábban vagy egy másik darabban, tán az lehetett volna a végkifejlet, hogy Pitiék alkalmazkodásuk, apró gazemberségeik jutalmául elnyerik a lakást, a továbbiakban esetleg ők foglalják el az öregasszony trónját, hogy most már ők fogadjanak és sanyargassanak boldogtalan-lakástalan fiatalokat. Éles és dühöd

szatíra lehetne ez is, a szerző ebben a műben keserű szavakkal ostromozhatná a kispolgár bűneit, kisszerű gasságait, szemforgatását, morállal kendőzött cinizmusát. Eörsi voltaképp ezt az igaz és jól ismert képletet fejlesztette tovább. Az efféle képletre épülő szatírakban általában az aljasság elnyerte méltó jutalmát, azaz törvénytöréstől győzedelmeskedett a rossz – a kedvező végkifejlet legtöbbször csupán a véletlen műve volt. De akármilyen történet – akármilyen felhőtlen volt is a boldog vég, e képletben a rossz győzelmének veszélye mindig nagyon plasztikusan ábrázoltatott.

Eörsi némiképp megváltoztatta ezt a képletet. Engedi győzni a démoni erőket – csak éppen ez a diadal nem annyira felhőtlenül örödi. *A Sírkő és kakaó* arról is szól, hogy már az alakoskodás, az alázatos alkudozás sem kifizetődő. Pitiék nem azért buknak el, mert a magasosztás etikája valamely képviselője lángpallossal lesújt rájuk, hanem azért, mert már nyárspolgári aljasságuk sem elegendő a fennmaradáshoz. A darab felfogható afféle kis traktátusnak a megalkuvás hiábavalóságáról, gyakorlati csődjéről. Eörsi ezt persze nem valamely erkölcsi pücsesztárló predikálja a nézőnek, hanem egy racionalista tanító bácsi végtelen türelmével és bölcs ironiájával magyaráztatja a bizonyítandó tételt. Komédiája egy sajátos drámatörténeti figura elenyészését is bemutatja. A meghunyászkodva bűnöző, mindennapi robotban és mindennapi tisztességtelenségben megöszült kispolgár búcsújának is tanúi vagyunk. Az a versztük, hogy túl jól sikerült a mimikri. Pitiék oly remekül alkalmazkodtak környezetükhöz, hogy szinte egyeké váltak vele, teljesen feloldódtak benne. Haláluk így nem csupán abszurd drámatechnikai fogás, hanem korszerű jelentéssel bíró, ügyesen elhelyezett szimbólum. Azok a bizonyos mostoha, sőt viharos körülmények melyekre a gyávák, a kistűlő árulók minden időben mentéséül hivatkoznak – ezúttal nem adnak lehetőséget az alkura. Az csak a Piti házaspár szomorú hiedelme, hogy ők szerződéseszerűk, hogy egyáltalán van mivel kalmárkodniok. A reménybeli szuverenitásért mindenre képesek – még a szuverenitás feladására is.

A Sírkő és kakaó az élet és a halál drámája is lehetne, jelképeivel a cím is erre utal. Eörsi tragikomédiája itt, e témában kacérkodik legsikeresebben az abszurd technikával. Felfedez egy igétkötőt, s arra szinte egy egész dráma-világgytmetet

óhajt felépíteni. Én nem élek, de túlélék - énekli az öregasszony, s ezzel tulajdonképpen tökéletesen és kimerítően jellemzi a szereplők egymáshoz való viszonyát. A túlélés ezúttal is erkölcsi kategória, éppen úgy, mint más Eörsi-darabokban, például a Hordókban vagy Az áldozatban. Természetesen mindegyik esetben más és más megközelítésben tárgyalja a fogalmat, a párhuzam tehát távoli, de mégsem látszik egészen erőszakoltnak. Élet és halál tragikumai mindegyik műben, határozott társadalmi-történelmi kötöttségű. A lét - a szerző szerint - nem vált sem lehetetlenné, sem értelmetlenné. A *Sírkő és kakaó* öregasszonyára például szinte reneszánsz élethabzsolás jellemző, a maguk módján Pitiék is rendkívül ma-kacs ösztönökről tesznek tanúbizonyságot. Az író csupán arra figyelmeztet, hogy a lét értelme nem mindig és nem mindenkinek lelkesítően szép, goethei élmény - lehet az nagyon csúf, nagyon kicsinyes is. Sőt, Pitiék a maguk módján éppúgy a fausti önmegvalósítás képviselői, mint Goethe óriása. Az embert nem-csak nemes célok vagy feneketlen rútságok ambicionálják, hanem olykor semmi más, mint egészen pőrén a modern idők diszkrét és művelt kannibalizmusa. Adott esetben egy késvé beadott injekció felér III. Richárd vérengzéseivel. A tisztesség függhet egy darab kenyértől - a becsület megőrzése egyes szélsőséges helyzetekben alkati kérdés is lehet, fizikai, idegrendszeri beállítottság kérdése. Ha XVIII. századi angol racionalisták lennénk, akkor mindez nem okozna nekünk túlzott lelki gyötrelmet. Defoe például a legnagyobb természetességgel értekezik arról, hogy hösnője, Moll Flanders mindig rendes anya és jó feleség volt, akárhányszor csak kedvező anyagi körülmények közé került. Ellenkező esetben viszont azonnal dajkaságba adta csemetét, maga pedig a prostitúció vagy a tolvajlás förtelmes bűnével kereste meg a mindennapi kenyerét.

Manapság azonban szeretünk bonyolultabban gondolkodni. Itta tetterős nagy jellemek és a bágyadt, helyüket nem találó antihősök mellé már jó ideje felvontattuk a színpadra a túlélőt, akinek egyetlen hősi erénye, hogy van érzéke a folytonosság iránt. Ez a magatartás a mi szemünkben néha éppoly drámai, mint a szakadékokba ugráló tragikus hősé. Mert van, aki annyira szeret jól élni, hogy ezért az életét is képes feláldozni - és vannak olyanok, akik annyira szeretnek becsületesen élni, hogy ezért ők is

képesek meghalni, és végezetül vannak olyanok is, akik csak élni szeretnek, s ezért gondolkodás nélkül feláldozzák akár a jólétet, akár a becsületet. A *Sírkő és kakaó* hősei mind ez utóbbit cselekszik. Az öregasszony mesterien és ezért siker-rel, Pitiék pedig tehetségtelenül, szánalmasan. Özv. Toronyné halhatatlan - legalábbis addig, ameddig lesznek olyan balekok, akik azt hiszik, lehet alkudozni a zsarnokkal, mert hisz azok is csak emberek, ők is voltak gyerekek valamikor, őket is húsból-vérből gyúrták. Pitiéknek ez a balga hiedelme - mármint hogy a zsarnok is ember - szépen, plasztikusan jelenik meg a műben. Özv. Toronyné nem valami fantomboszorkány, nem a hatalom képviselője általában, hanem olyan valóságos öregasszony, akit vas-szervezettel, kevéske, de igen praktikus ésszel és szép nagy diktatori természettel áldott meg teremtője.

Kellemetlen, érdes és tiszteletlen darab tehát a *Sírkő és kakaó*. Az efféle művek nálunk elég ritkán találunk igazi színpadi otthonra. Színházaink egy része mintha szégyellősebb lenne a szerzőknél, mintha illetlennek tartaná a keményebb fogalmazást. Az előadások gyakran tetszetősebbek, kedélyesebbek az eredeti szövegnél. Színpadjainkon olykor a tánc- és illem-tanórák hangulata kísért, illetve jó lenne, ha már ott tartanánk, hogy csak kísért, némelykor e stíluseszmény oly makacs túlélőként tombol, mint özv. Toronyné.

A Békés megyei Jókai Színház előadása ilyen szempontból szimptomatikus, magán viseli az előbb említett szemlélet minden szomorú következményét. Udvaros Béla laza dramaturgiájú, bolondos dajkamesét rendezett. Özv. Toronyné mint egy kedves idős naiva, incselkedik a huncut fiatalokkal. A szereplők időn-ként dalra is fakadnak: minden bizonnyal Eörsi-songokat énekelnek, habár erre nem sok jel mutat. Mindez annál inkább sajnálatos, mivel érezhetően az együttes sokkal többre lenne képes. Ezt, pontosan a groteszk játék jelentőségét csupán két színész sejteti: Mezei Annamária és Csiszár Nándor, a rendőrnő, illetve a postás szerepében.

Eörsi István: *Sírkő és kakaó* (Békés megyei Jókai Színház, Békéscsaba)

Diszlettervező: Székely László m. v. Jelmeztervező: Egedi Edit. Karmester: Nagy Zsolt. Zeneszerző: Holpert János. Rendező: Udvaros Béla.

Szereplők: Barcza Éva, Mezei Annamária, Mártonffy Mária, Gyurcsák Sándor, Csiszár Nándor.